Možné místo hodnoty ochrany životního prostředí v konceptech tří významných teoretiků vědy

BOHUSLAV BINKA

Úvod

V České republice se v posledních několika letech výrazně zostřila kritika environmentalismu. Kromě odsudků environmentalismu aktivistického posílila především kritika hodnotových základů environmentálního myšlení. Představitelé hned několika vědních oborů[1] se pokusili dokázat, že hodnoty, na kterých stojí environmentální myšlení, nemají v prostoru vědy místo a je žádoucí, aby se od nich věda oprostila. V následující studii bych rád prokázal, že tento příkrý odsudek hodnotových předpokladů environmentalismu neodpovídá samotnému vývoji konceptů teorie vědy a s ním související proměny našeho pohledu na roli hodnot ve vědeckém myšlení. K dosažení takto určeného cíle vedou tři kroky. Za prvé bude nutné stručně charakterizovat změny, které teorie vědy v pohledu na roli hodnot ve vědeckém poznání v průběhu 20. století podstoupila. K tomuto kroku využiji koncepty tří velkých teoretiků vědy – Rudolfa Carnapa, Karla R. Poppera a Larryho Laudana. V druhém kroku se pokusím porovnat všechny tři uvedené koncepty teorie vědy se současnou českou kritikou hodnotových základů environmentalismu. Z tohoto porovnání pak může vycházet krok třetí – určení, z jakých konceptů teorie vědy současná ekonomická a sociobiologická kritika environmentalismu vychází a jak je tedy aktuální.

I. Věda a hodnotová tvrzení ve vybraných textech Rudolfa Carnapa, Karla R. Poppera a Larryho Laudana[2]

Jak ve své knize „*Science and Values – The Aims of Science and their Role in Scientific Debate*" konstatuje Larry Laudan (Laudan 1984: 5-13), prošla ve

1) Jako příklad uveďme ekonomy Václava Klause, Petra Macha či Mojmíra Hampla, sociobiologa Jana Zrzavého či politoložku Veroniku Bílkovou.

2) V následující kapitole využívám svou analýzu Carnapova a Popperova konceptu vědy z článku *Posvátné vědy – znovuobjevení meta-konceptu pravdy u jedné vědy konce 20. století*, který vyšel v časopise Sociální studia. Analýza konceptu L. Laudana je původní.

20. století teorie vědy a vědeckého poznání přinejmenším trojí proměnou. Mezi koncepty vědy, které nacházíme ve 20. a 30. letech u Rudolfa Carnapa a Herberta Feigla, v 50. a 60. letech u Roberta Mertona a Bernarda Barbera či konečně v 70. letech u Thomase S. Kuhna a Imre Laktose, existují zásadní rozdíly jak v pokládaných otázkách a nabízených odpovědích, tak v samotném obecném konceptu vědy a vědeckého provozu. L. Laudanem popisované zlomy ve vývoji teorie vědy se významným způsobem dotkly i otázky místa hodnotových tvrzení v rámci vědeckých teorií. Velmi dobře lze tuto skutečnost doložit porovnáním tří konceptů odlišnosti vědeckých a mimovědeckých tvrzení – konceptu R. Carnapa, K. R. Poppera a L. Laudana. Začněme u prvně publikovaného konceptu R. Carnapa.

I.I. Rudolf Carnap a jeho pojetí hodnotových tvrzení aneb hodnoty jako nemístná metafyzika

Základním cílem stati R. Carnapa *„Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka"* (Carnap 1991: 623-642)[3] je rozlišení vědeckého a metafyzického jazyka a především pak kritika metafyzických vět spočívající na logické analýze jednotlivých metafyzických tvrzení. R. Carnap konstatuje, že všechny smysluplné věty (přičemž vědecká tvrzení jsou podmnožinou všech smysluplných vět) jsou redukovatelné na takzvané observační či protokolární věty, to znamená věty, které hovoří o nejjednodušších smyslových kvalitách či v jiné formulaci o věcech samých. Garance smysluplnosti je podle R. Carnapa dána redukcí na věty, jejichž pravdivostní hodnotu lze ověřit. Vědecká tvrzení jsou pak takové smysluplné věty, jejichž pravdivostní hodnota byla (či alespoň v principu je)[4] logicky prokázána či na protokolárních větách ověřena, a které tedy můžeme považovat za pravdivé (verifikované).[5] Na druhou stranu věty,

3) Vybírám Carnapovu stať *„Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka"*, která vyšla v roce 1931, tedy ještě před setkáním K. R. Poppera s R. Carnapem, které proběhlo v srpnu 1932. Po tomto setkání začal R. Carnap některé Popperovy myšlenky do svého konceptu zapracovávat, čímž se étos původního článku značně zeslabil.

4) Některé důsledky teorií nelze převést na protokolární věty, které bychom mohli reálně ověřit. Například tvrzení „délka dráhy volně padajícího tělesa na povrchu Měsíce od výchozího místa v závislosti na čase je K t_2" lze převést na tvrzení „pád tělesa dosáhne za jednu sekundu 0,8 metru, za dvě sekundy 3,2 metru atd." Před rokem 1969 však reálné ověření těchto protokolárních tvrzení nebylo možné. Hypotéza o hodnotě K t_2 byla pouze principiálně, nikoliv reálně testovatelná. Už to však k dosažení statutu vědeckého tvrzení stačí (Hempel 1966: 30).

5) Vědecká tvrzení musí podle R. Carnapa splňovat ještě další předpoklady. Od tohoto požadavku, který je nejstručněji formulován jiným příslušníkem Vídeňského kruhu H. Feiglem, však v naší úvaze budeme abstrahovat. Seznam si uveďme alespoň jako poznámku pod čarou: 1. Intersubjektivní testovatelnost. Referuje k možnosti být, alespoň v principu, přístupný ověření či „zkoušce" kýmkoliv. 2. Spolehlivost. Pokud je tvrzení testováno, ukazuje se být pravdivým nebo alespoň takovým, že jeho pravdivosti může-

které nelze ani matematicky a logicky odvodit, ani redukovat na protokolární tvrzení – například věta „Tento stůl je babig" či „Caesar je prvočíslo", jsou beze smyslu. Náboženství, mýty, jakékoliv pravdy posvátna, metafyzika včetně filozofie hodnot a norem, etiky a estetiky nejsou schopny vytvořit jakoukoliv smysluplnou větu. Buď totiž *„uvedeme pro ‚dobré' a ‚krásné' a ostatní predikáty používané v normativních vědách empirické příznaky, nebo tak neučiníme. Věta s takovým predikátem bude v prvním případě empirickým faktovým soudem, ale žádným hodnotovým soudem, v druhém případě bude pseudovědou, věta, která by vyslovovala hodnotící soud, se nedá vůbec utvořit."* (Carnap 1991: 639).

Stručně řečeno: Buď náboženství, metafyzika či etika vyslovuje smysluplné věty a pak přestává být náboženstvím, metafyzikou či etikou, nebo vyslovuje věty, které nejsou smysluplné. Zásadní je demarkační linie mezi větami smysluplnými a beze smyslu, přičemž vše, co není redukovatelné na empirická či deduktivně korektně odvozená tvrzení, postrádá smysl. Hodnotová tvrzení pak v tomto konceptu jednoznačně patří do světa metafyzických smysluprostých vět a jako takové nemají co dělat ve vědeckých textech.

Graficky by se dal celý koncept vyjádřit následujícím obrázkem – viz obrázek 1.:

Obrázek 1. Carnapův model demarkace v článku „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka"

me opodstatněně věřit. Testování nedostačuje. Přejeme si teorie, které při testování shledáme pravdivými. 3. Jednoznačnost a přesnost. Referuje k odstranění vágnosti a nejednoznačnosti. Hledáme například koncepty, které jsou jasné a ohraničené. 4. Koherence a systematický charakter. Odkazuje k aspektu uspořádání teorií. Souhrn nespojených tvrzení není tak plodný jako ten, který má uspořádaný charakter. Také odkazuje k odstranění nebo neexistenci kontradikcí. 5. Úplnost. Odkazuje k naší snaze dosáhnout stálého růstu komplexnosti vědění a také k hledání teorií, které mají co největší vysvětlovací potenciál (Hollinger a Rudge a Klemke 1998: 32).

Jak je z obrázku patrné, Carnap by hodnotové základy environmentalismu chápal jako tvrzení ryze metafyzická, a tedy beze smyslu[6], která z principu nepatří do světa vědy.

I.II. Karl R. Popper a jeho pojetí hodnotových tvrzení aneb hodnoty jako nutný nevědecký předpoklad vědy

Karl R. Popper předložil značně odlišný koncept rozdělení vědeckého a mimovědeckého světa, který nepřímo vycházel z kritiky Carnapova demarkačního kritéria. Podle K. R. Poppera šlo R. Carnapovi více o vyvrácení metafyziky než o vytyčení hranic mezi vědeckými a mimo-vědeckými tvrzeními[7]. Antimetafyzické zaujetí však (alespoň podle K. R. Poppera) zavedlo R. Carnapa příliš daleko. Žádnou hypotézu ani vědeckou teorii nelze totiž logicky přípustně odvodit z protokolárních tvrzení či empiricky verifikovat, a proto by žádná vědecká teorie nemohla patřit do množiny smysluplných vět. Snaha redukovat smysluplná tvrzení na empirické věty tak zákonitě ústí ve zvláštním „pozitivistickém dogmatismu" (Popper 1997 : 16). Jako smysluplné zůstávají pouze věty, které z principu nemohou mít vědecký charakter a vědecké teorie se stávají smysluprostými tvrzeními. Přesto lze – alespoň podle K. R. Poppera – vytyčit pojem empirické vědy a stanovit jasnou demarkační linii mezi vědou a náboženskými, mýtickými a metafyzickými idejemi. Tato nová demarkační linie je však oproti demarkační linii R. Carnapa charakterizována dvojím „krácením" vědy. Jednak K. R. Popper redukuje požadavek verifikovatelnosti a falzifikovatelnosti na požadavek pouhé falzifikovatelnosti, jednak – a to je pro nás zásadnější – zdůrazňuje, že se demarkační linie nachází nejen vně, ale i uvnitř každé empirické vědní disciplíny.

Empirická věda nemůže garantovat pravdivost svých tvrzení (a v žádném případě toho nelze dosáhnout redukcí na protokolární věty), musí však dovolovat své vyvrácení zkušeností (Popper 1997: 20). To je možné díky asymetrii mezi verifikovatelností a falzifikovatelností, neboť ačkoliv ani falzifikovatelné, ani verifikovatelné věty nejsou odvoditelné z protokolárních tvrzení, mohou jim protiřečit (Popper 1997: 20-21). Jenže zatímco pro požadavek ve-

6) Vnitřní nekonzistenci Carnapova konceptu ponechávám v textu stranou, a tak pouze krátká poznámka pod čarou. Jak konstatovali nejen zastánci metafyzického myšlení hned po uveřejnění Carnapova článku, obsahuje celý koncept zásadní logickou nekonzistenci. Pokud totiž přijmeme Carnapovu myšlenku rozdělení vět na smysluplné a smysluprosté, přičemž každá vědecká teorie patří do sféry smysluplných vět a každá metafyzická teorie do celku vět smysluprostých, je samo právě uvedené tvrzení o dvojím typu vět principiálně metafyzické, a tudíž beze smyslu. A stejně tak celý Carnapův koncept.

7) Jak říká sám Popper: *„V protikladu k těmto antimetafyzickým trikům – to jest antimetafyzickým svým záměrem – není cílem, o nějž usiluji, dosáhnout vyvrácení metafyziky."* (Popper 1997: 15).

rifikovatelnosti je toto protiřečení nedostatečné či spíše nesmyslné, principu falzifikovatelnosti plně dostačuje.[8] Vědecká tvrzení jsou testovatelná a vyvratitelná, nikoliv prokazatelně pravdivá, konstatuje K. R. Popper.

Snad ještě významnější je rozšíření demarkační linie ve směru k centru každé vědní disciplíny. Kromě vnějších hranic vědy, to znamená hranic tvrzení odvozených z hypotéz a teorií, které zatím odolávají vyvrácení, existuje podle K. R. Poppera i takzvaná slepá skvrna vědy. Uvnitř každé vědní disciplíny, i vědy jako takové, nalezneme tvrzení a hodnotová přesvědčení, která nejsou empiricky testovatelná ani deduktivně správně odvozená z již přijatých vědeckých tvrzení. Základní pravidlo fungování vědy „nepřijímáme nic, co se nedá obhájit pomocí argumentace nebo zkušenosti či v jiné podobě ... každý předpoklad, který nelze podpořit argumentem nebo zkušeností, je třeba zavrhnout" je samo o sobě logicky neudržitelné (Popper 1994: 196-197). Nelze totiž ani zkušeností, ani logicky bezespornou argumentací prokázat jeho pravdivost.

A co je z hlediska naší studie ještě závažnější: každá vědní disciplína stojí na uznání jistých hodnot, které jsou součástí její slepé skvrny! Uznání hodnoty intersubjektivní testovatelnosti či uznání hodnoty objektivní pravdy jsou pro vědu nesmírně důležité, ovšem z ní samé neodvoditelné. K. R. Popper v této otázce tedy tvrdí něco principiálně odlišného od R. Carnapa. Neříká, že pouze empirické je v konečném důsledku vědecké a náboženská, mýtická či metafyzická a etická tvrzení jsou beze smyslu, ale právě naopak, že v základech každé empirické vědy stojí jisté hodnoty vyjádřitelné hodnotovými tvrzeními a dále metafyzické předpoklady vědou samou nedokazatelné (Popper 1995: 90-94).

Věda se proto od náboženství, posvátného mýtu či metafyziky neodlišuje pouze povahou svých tvrzení, ale především metodou své aktivity, principem testovatelnosti a kritizovatelnosti a dále specifickými hodnotami, které stojí v jejím centru.

Takže zatímco „iracionální metafyzika"[9] a „pseudovědecké"[10] disciplíny mají vždy pravdu, takže se nemohou poučit ze svých omylů, vědu charakteri-

8) Takto jednoduše samozřejmě princip falzifikace nefunguje. Jak ve své stati „Falsification and the Metodology of Scientific Research Programmes" dokazuje I. Lakatos, dogmatická (a naturalistická) forma teorie falzifikace je stejně neplatná jako teorie verifikace. Vědec, který objeví fakt vyvracející původní teorii, může k teorii přidat další předpoklady tak, aby byla s vyvracejícím faktem slučitelná. Fakta sama o sobě nemohou teorii ani vyvrátit, ani potvrdit! (I. Lakatos ovšem správně poznamenává, že K. R. Popper si tuto skutečnost uvědomuje a sám proti dogmatické teorii falzifikace vystoupil.) Pokud však falzifikaci chápeme jako souboj stávající a nové teorie a připustíme, že má historický charakter, je jako koncept využitelná (Lakatos a Musgrave 1970: 95-122).

9) Za iracionální metafyziky mýtu považuje Popper například dosud tak slavné a uznávané filozofy, jako je Georg Wilhelm Friedrich Hegel či Martin Heidegger (Popper 1994: 48-56, 69-70).

10) Za pseudovědecké disciplíny považuje K. R. Popper (a to přes skutečnost, že uznává intelektuální velikost jejich zakladatelů) dogmatický marxismus-leninismus, Freudovu psychoanalýzu či Adlerovu individuální psychologii (Hollinger a Rudge a Klemke 1998: 39).

zuje univerzální kritizovatelnost a také přibližování se pravdě na základě falzifikace mylných teorií. Také Popperův přístup lze vyjádřit graficky – viz obrázek 2.

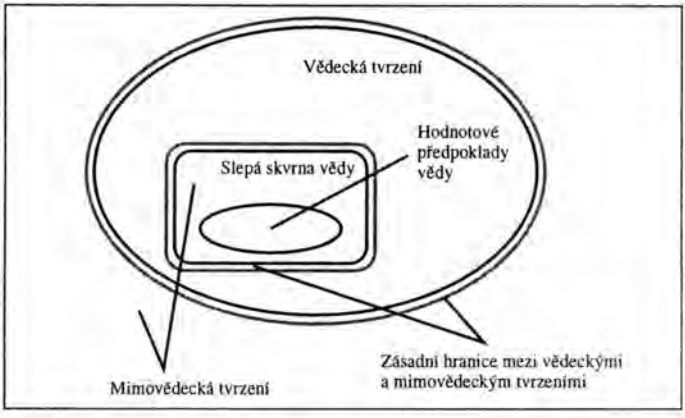

Obrázek 2. Popperův princip demarkace

Význam hodnotových tvrzení pro vědeckou teorii se tak v Popperově konceptu zásadním způsobem proměnil. Z principiálně smysluprostých tvrzení se stala tvrzení, která mohou spoluvytvářet slepou skvrnu a tím i základní východiska jakékoliv vědní disciplíny[11]. Nad hodnotou ochrany přírody jakožto základu určitých vědních disciplín tak lze diskutovat, případně ji i odmítnout, ovšem nelze ji dopředu vyloučit jako výraz smysluprostého metafyzického balastu.

I.III. Larry Laudan a jeho pojetí hodnotových tvrzení aneb dvojnásobná síla hodnot v konceptu dvojí vědy

K ještě významnější proměně významu hodnotových tvrzení pro vědu dochází v konceptu Larryho Laudana[12]. Laudan ve svých knihách *Progress and Its Problems, Science and Hypothesis či Science and Values* navazuje na kuh-

11) Zde je však třeba poznamenat, že samotné environmentální myšlení K. R. Popper ve svých pracích kritizoval a v podstatě odmítal. Tento kritický vztah k environmentalismu ovšem nic nemění na proměně významu hodnotových tvrzení v Popperově konceptu a z něj vyplývajících důsledků.

12) Čtenář znalý vývoje teorie vědy ve 20. století bude v našem pojednání jistě postrádat významný úsek 60. a raně 70. let se jmény jako Thomas S. Kuhn či Imre Lakatos. Takové zásadní opomenutí si zde dovolím pouze proto, že Laudanův koncept z kritického přijetí námětů T. S. Kuhna a I. Lakatose vychází. Zahrnutí diskuse T. S. Kuhna, I. Lakatose, K. R. Poppera a dalších by rozsah naší studie neúnosně zvětšilo.

novskou kritiku Popperova konceptu teorie vědy a spolu s T. S. Kuhnem i I. Lakatosem tvrdí, že k pochopení role hodnot ve vědeckém myšlení potřebujeme rozdělit vědní disciplíny do přinejmenším dvou odlišných typů. Kromě vědních disciplín malého a středního dosahu (viz dále) existují podle L. Laudana vědecké koncepty tzv. vyššího řádu, pro které platí jiná než K. R. Popperem stanovená kritéria smysluplnosti i úspěšnosti. I když tedy lze Popperův koncept dvojí demarkace vědy chápat jako výrazný pokrok oproti raným Carnapovým představám, skutečné podobě jednotlivých vědních disciplín stále neodpovídá.

Přibližme si nejprve Laudanovu kritiku i alternativní návrh řešení. Laudan nejprve konstatuje, že ačkoliv T. S. Kuhnova a I. Lakatosova myšlenka paradigmatu, resp. výzkumného programu nebyla dosud plně využita, skrývá řešení mnoha zásadních problémů teorie vědy. Dříve než se obrátíme k otázce demarkace vědeckého a mimovědeckého jazyka či otázce role hodnot ve vědeckých teoriích, bude potřeba stanovit hranice mezi vědními teoriemi různé úrovně a dále vymezit vztah teorií těchto různých úrovní mezi sebou. Teorie vědy má proto začínat demarkační prací uvnitř vědy samé, nikoliv hledáním hranic mezi vědeckými a mimovědeckými tvrzeními.

Přibližme si celý proces na konkrétním příkladu. *Evoluční teorii* není možné posuzovat stejně jako *teorii stvoření Země za sedm dní* – mnoho teorií z obecné teorie evoluce vycházejících posunuje naše poznání vývoje biologického světa a samotná evoluční teorie doznává v čase podstatných změn v závislosti na vývoji jí podřízených teorií (nic z toho neplatí pro teorii stvoření Země v sedmi dnech). V tomto smyslu patří teorie evoluce bez nejmenších pochyb do světa vědy. Ovšem rozdíl mezi touto vědeckou teorií vyššího řádu a vědeckými teoriemi z ní vycházejícími není o mnoho menší než právě přibližený rozdíl mezi vědeckou teorií vyššího řádu a mimovědeckým náboženským dogmatismem. Neúspěch klasického darwinismu či neo-lamarkismu ve vysvětlení principů evoluce a opuštění těchto dále neudržitelných teorií neznamená automaticky i konec evoluční teorie jako takové. I když se tedy obecná evoluční teorie proměňuje a vyvíjí, neděje se tak (jako u sociobiologie či úzce vymezeného darwinismu) na základě empirického zkoumání světa, ale na základě proměn jí „podřízených" disciplín. Mezi obecnou teorií evoluce na straně jedné a úzce chápaným darwinismem, neo-lamarkismem a sociobiologií na straně druhé tedy prochází důležitá vnitrovědní demarkační linie. A právě pochopení této linie je podle L. Laudana základem nového vidění teorie vědy. Pod každou jednotlivou empirickou vědní disciplínou leží vždy minimálně jedna teorie vyššího řádu a kvalita této teorie bezprostředně ovlivňuje úspěšnost jí podřízených empirických disciplín. To má – kromě dalších důležitých dopadů – vliv i na náš pohled na roli hodnot ve vědeckých teoriích. Podle L. Laudana má totiž vlastní slepou skvrnu nejen každá vědecká teorie malého a středního dosahu, ale také teorie vyššího řádu. A co víc – hodnotové předpoklady teorií vyšších řádů mají výrazně vyšší sílu než hodnotové předpoklady „malých" disciplín. Kvalita teorie vyššího řádu tak do značné míry závisí

i na kvalitě diskuse nad jejími hodnotovými předpoklady. Hodnoty tedy do vědeckého provozu vstupují hned dvakrát. Za prvé ve formě slepých skvrn jednotlivých vědních disciplín, za druhé ve formě „vele-skvrn" teorie vyššího řádu.

Z pohledu L. Laudana[13] tak mohou hodnoty spojené s environmentalismem hrát důležitou úlohu nejen v každodenním provozu vědy, ale také v zásadních předpokladech teorií vyššího řádu. Podívejme se opět na grafické znázornění Laudanova konceptu – viz obrázek 3.

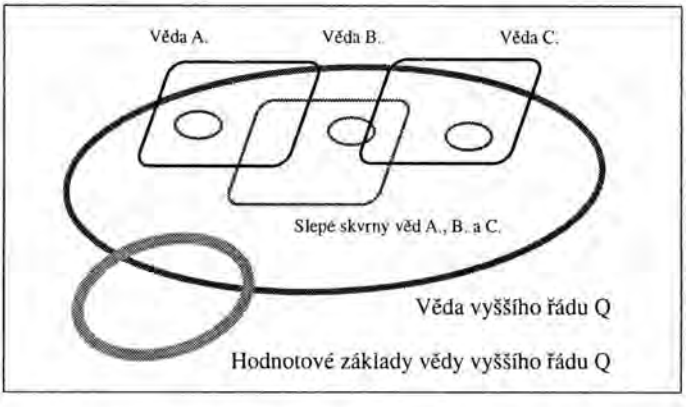

Obrázek 3. – L. Laudan a jeho teorie víceúrovňové vědy

I.IV. Shrnutí první části

Podíváme-li se na právě uvedený vývoj teorie vědy, zjišťujeme, že nesmiřitelný postoj k hodnotovým otázkám nahradilo stále zřetelnější uznání role hodnot pro vědu jako takovou i jednotlivé vědní disciplíny. Určité hodnoty a hodnotová tvrzení přestaly – přinejmenším v teoretických konceptech vědy – hrát roli smysluprostého metafyzického balastu a staly se součástí východisek jak tzv. malých a středních teorií, tak i teorií vyššího řádu. Despekt nahradil přinejmenším smířlivý postoj. Tím se podle mého názoru otevřel i prostor pro diskusi nad rolí hodnot, které do debaty o vědeckém provozu vnáší environmentální myslitelé[14]. Odráží se tento vývoj v konceptech teorie vědy také v současné české kritice environmentalismu?

13) Na rozdíl od K. R. Poppera se L. Laudan nevyjadřoval o environmentálních otázkách s despektem.

14) Mám na mysli samozřejmě environmentální myslitele a nikoliv aktivistické environmentalisty. Ty v této studii můžeme ponechat stranou.

II. České antienvironmentální vědy a jejich kritika hodnot spojených s environmentálním myšlením

II.I. Dva představitelé sociobiologie a neoliberální ekonomie – stručné přiblížení[15]

Současné české antienvironmentální myšlení reprezentují především představitelé dvou na první pohled velmi odlišných disciplín – neoliberální ekonomie a sociobiologie. Texty ekonoma Václava Klause či evolučního biologa Jana Zrzavého obsahují poměrně rozsáhlé pasáže kritiky jak environmentalismu, tak hodnotových předpokladů vědy jako takové. Naše otázka je tedy poměrně jednoduchá: Reflektuje jejich postoj výše uvedený vývoj v teorii vědy a uznání významu hodnotových předpokladů?

Jak V. Klaus, tak J. Zrzavý prezentují svůj postoj poměrně otevřeně. Při hodnocení významu sociobiologie v porovnání se společenskými vědami píše J. Zrzavý doslova:

„Tento ‚biologický' přístup ke studiu lidského chování tak vlastně zahrnuje i jakousi úctu k lidskému životu, jaký opravdu je, místo snění (obvykle velmi nedomyšleného a potenciálně i politicky zhoubného) o tom, jaký by měl být. Místo pohoršení nad tím, že se normální člověk nechová jako Matka Tereza, se podívejme na to, jak normální člověk opravdu žije, s vědomím, že ***způsob, jak lidé obvykle žijí, není náhodný ani svévolný … Je to – stejně jako tvar našich zubů nebo funkce našich slezin – důsledek naší historie … Právní a etický přístup o podstatě toho, co jest, nemohou říct nic relevantního, neboť se zabývají tím, co být má – neboli tím, co není.*** *… (zvýraznil Bohuslav Binka) To ani v nejmenším nezpochybňuje existenci etického či právního přístupu k věci (bylo by to absurdní ve světě, kde se lidé prakticky nezabývají ničím jiným než šmírováním, pomlouváním a pronásledováním bližních), nýbrž jejich poznávací užitečnost … Etika a právo jsou nesmírně zajímavé objekty studia, ale zavádějící metody."* (Zrzavý 2004: 14-18)

A pokračuje:

„Chování, které je v určité situaci správné, máme opravdu ‚v krvi' a nemusíme nad ním nijak spekulovat. To se ovšem netýká jen triviálních problémů, jako je hlad a chlad, ale i mnohem komplexnějších otázek sociálních strategií. Svými geny, mozky a žlázami jsme naprogramováni k plnění bezprostředních (neboli proximativních) úkolů sloužících k dosahování vzdálených (čili ultimativních) evolučních zadání, o kterých vesměs netušíme ani to, že existují … Ultimativní ‚cíl' (konkrétně maximálně úspěšná replikace našich

15) Podrobnější kritiku sociobiologie a neoliberální ekonomie lze nalézt v knize Environmentální etika (Binka 2008 : 34-50).

genů) totiž není věcí nás, pouhých přechodně existujících jedinců, nýbrž dlouhodobé logiky evoluce, organismy se prostě jenom nevědomky chovají tak, že tohoto ultimativního cíle ... dosahují." (Zrzavý 2004. 32-33)

Etická diskuse je tedy podle J. Zrzavého – stejně jako další nesociobiologické vědní disciplíny zabývající se lidským chováním – zavádějící. Hodnotová tvrzení jsou důsledkem jistého faktického nastavení člověka jeho geny, mozkem a žlázami, a proto mohou být smysluplně zkoumána výhradně sociobiologií či vědou ze sociobiologických předpokladů vycházející. Nikoliv hodnotové předpoklady vytváří základy vědy, ale základy mé vlastní disciplíny (sociobiologie) tvoří základy jak zkoumání hodnot, tak předpokladů ostatních věd.

Téměř stejně, jakkoliv z úplně jiných pozic, uvažuje i další antienvironmentalista V. Klaus, který je stejně jako jeho inspirátor Julian L. Simon přesvědčen, že problematika hodnot souvisejících s životním prostředím může být redukována na tzv. problém zdrojů ekonomické teorie. Jakákoliv hodnota, která je ekonomicky nevyjádřitelná (a proto romanticky nebezpečná), nemá mít přístup do seriózní vědecké diskuse. Jak souhlasně tvrdí J. L. Simon i V. Klaus:

„se zdá ... těžké si vůbec představit, že bychom na tom byli o mnoho lépe, kdyby přežil nějaký hypotetický druh. To poněkud zpochybňuje ekonomickou hodnotu druhu." (Simon 2006: 433)

A jak tvrdí sám Simon:

„Zcela matoucím konceptem jsou údajná ‚práva jiných druhů'. Stále častěji se setkáváme s návrhy, aby se bral ohled na potřeby jiných druhů. To se neospravedlňuje tím, že je pro nás lidi užitečné nebo příjemné, žijí-li zvířata v původní přírodě, nýbrž jejich údajnými ‚právy' ... (to je) ... nesmyslná úvaha." (Simon 2006: 440-441)

Problematika hodnot se ukazuje jako výsostné pole ekonomické teorie. Kvazináboženské (a pseudohodnotové) myšlení (Simon 2006: 526) environmentalistů přehlíží podle V. Klause a J. L. Simona skutečnost, že jediným hodnotovým centrem světa je člověk a jeho potřeby. A protože příroda je tu pro člověka, nikoliv pro sebe samu, můžeme problém ohrožení přírody redukovat na problém úbytku zdrojů, který opět dokáže nejlépe zmapovat ekonomická teorie. Přistoupíme-li podle J. L. Simona na platnost některých „zákonů" ekonomie – zákona snižujících se výnosů, principu diskontování a časové preference, zákona mezního užitku, principu vyjádřenému Kuznetsovou křivkou –, dospějeme logicky nutně k závěru, že zdroje nemohou (za určitých podmínek) nikdy dojít. Jak píše sám J. L. Simon i Václav Klaus: *„Ve velmi dlouhé perspektivě není v našem světě v pravém slova smyslu ‚konečného' nic.*" (Simon 2006: 171). Pokud totiž zachováme institucí trhu garantovanou lidskou ekonomickou svobodu, vyvolá dočasný nedostatek jakéhokoliv zdroje lidské intelektuální úsilí najít náhradu, a protože je lidská tvůrčí schopnost neomezená, bude taková náhrada dočasně vzácného zdroje záhy nalezena. Lidský potenciál nemůže nikdy dojít, a proto je problematika omezenosti zdrojů vyřešena.

konstatuje V. Klaus. A protože jsme v předchozím kroku redukovali význam vztahu člověk – mimolidská příroda na vztah člověk – zdroj, je vyřešen i náš poměr k přírodě jako takový. Přírodu můžeme chránit, protože má estetické (a další) vlastnosti, které nám slouží, ale chápat přírodu jako hodnotu o sobě je jak filozofický, tak ekonomický nesmysl.

Klaus v návaznosti na svého učitele Simona tvrdí, že přírodě nelze ekonomicky (ani filozoficky) korektně přiřknout na člověku nezávislou hodnotu; že problematika vztahování se k mimolidskému světu není problematikou morální, protože přírodu lze redukovat na víceúrovňový zdroj lidských potřeb; že problém zdrojů je za předpokladu uchování existence instituce volného trhu vyřešen; a konečně, že většina environmentálních teorií stojí na tvrzeních, která nejsou vědecky obhajitelná, protože vycházejí z konceptu hodnot, který není ukotven v ekonomické teorii.

Stejně jako v případě J. Zrzavého zde J. L. Simon i V. Klaus prezentují postoj, který chce diskusi nad hodnotovými otázkami nahradit „univerzálně platnými" předpoklady své vlastní disciplíny. Je to však zrcadlově převrácený argument, protože z ***ekonomické teorie nelze odvodit, že mimolidské entity mají pouze užitnou hodnotu. Naopak výhradně užitná hodnota mimolidského světa je hodnotovým předpokladem (slepou skvrnou) ekonomické teorie, tak jak ji vyznává V. Klaus a J. L. Simon***. Proto je obvinění, které vznáší na environmentální etiky, zároveň nevědomým sebeobviněním jisté verze neoliberální ekonomie. Nestojí tu proti sobě iracionálně hodnotově ukotvená environmentalistika a racionálně zdůvodněná neoliberální ekonomie, ale hodnoty vyznávané uvedenými neoliberálními ekonomy (či sociobiology) a hodnoty environmentalismu. Jinými slovy: ekonomická teorie není v tomto smyslu environmentální ani žádné jiné etice nadřazena. Navíc lze u J. L. Simona, ale i jeho následovníka V. Klause či Bena Blocha nalézt významnou logickou nekonzistenci. Jejich kritika překračování hranic dosahu vědních disciplín souvisejících s environmentální problematikou není slučitelná s odvahou, kterou prezentují při předpovídání budoucnosti neoliberální ekonomií. Nelze tvrdit, že *„jakékoliv dnešní pravděpodobnostní propočty nemají pro budoucnost skoro žádný smysl"* (Klaus 2007: 59), a zároveň předvídat, že *„v každém případě je jasné, že budoucí společnost bude mnohonásobně bohatší než dnes"* (Klaus 2007: 58). Nelze tvrdit, že *„extrapolovat další vymírání druhů ... nedává žádný smysl"* (Simon 2006: 426-430), a zároveň, že *„ve velmi dlouhé perspektivě není v našem světě v pravém slova smyslu ‚konečného' nic"*. (Simon 2006: 171) To, co je v případě etiky chápáno jako prohřešek proti základním principům vědy, je uvnitř vlastní disciplíny tolerováno. Ekonomická teorie získává zvláštní (a nadřazený) status. Její předpoklady se stejně jako v případě „sociobiologie" stávají univerzálním kritériem pravdivosti ostatních způsobů poznávání světa. Protože omezení role státu a zvětšení prostoru volného trhu nemůže generovat závažné problémy, musí se všechny vědní disciplíny upozorňující na nezamýšlené důsledky moderní společnosti mýlit. Otázka, zda má evoluční biologie, ornitologie či klimatologická věda pravdu či nikoliv, je pro

V. Klause zcela nepodstatná, protože pravdu mít nemůže. A protože se do sporu s přijatým metakritériem pravdy dostává i většina konceptů environmentální etiky, nemůže být environmentální etika ničím jiným než nebezpečnou a ohrožující pseudoteorií.

II.II. Sociobiologie a neoliberální ekonomie znovu na počátku 20. století

Podívejme se nyní ještě jednou na roli hodnotových tvrzení ve vybraných textech V. Klause a J. Zrzavého. Postoj obou kritiků současného environmentalismu je překvapivě podobný nesmiřitelné kritice metafyziky (včetně teorie hodnot) R. Carnapa. Jak podle J. Zrzavého, tak podle V. Klause je „moralizující" diskuse nad hodnotami nesmyslná a lze ji nahradit pozitivním věděním sociobiologie, resp. ekonomické vědy. To, co tedy ve své podstatě mylně[16] tvrdil o vědě jako takové R. Carnap, tvrdí po 80 letech znovu V. Klaus a J. Zrzavý o své vlastní vědní disciplíně. Sociobiologie, tak jak ji chápe J. Zrzavý, a ekonomická věda, tak jak ji chápe V. Klaus, hraje roli jakési ústřední vědy nahrazující jak „laudanovské" teorie vyššího řádu, tak hodnotové předpoklady vědy. Popperova, Kuhnova, Lakatosova či Laudanova kritika Carnapovy vize „pozitivní" vědy je u obou autorů fakticky přehlížena[17].

Závěr

Výsledek naší studie je na první pohled překvapivý. Ačkoliv dva významní čeští kritici současného environmentálního myšlení vycházejí z představy překonání zmatené hodnotové diskuse pozitivní vědou, jsou jejich vlastní koncepty založeny na velmi zastaralé a v každém případě překonané představě fungování vědy. To v žádném případě neznamená, že environmentální myšlení má samo o sobě pravdu, či dokonce nárok na poslední slovo v otázkách hodnotových základů vědy. Nikoliv. Znamená to jen, že diskusi o možné hodnotě ochrany životního prostředí v prostředí vědy musíme začít znovu a z pozic poněkud aktuálnějších.

16) Tím samozřejmě nechci nikterak snižovat hodnotu myšlenek a díla R. Carnapa. Carnapův význam nepřímo dokládá i fakt, že si jej naprostá většina jeho kritiků (včetně již zmíněného K. R. Poppera) velmi vážila a jeho dílo oceňovala. Zejména vztah K. R. Poppera a R. Carnapa byl velmi kolegiální, což dokazuje i jejich vzájemná korespondence z let 1942-1950. (Popper 2008)

17) A to i navzdory faktu, že oba se na K. R. Poppera či T. S. Kuhna ve svém díle odvolávají.

Literatura

Binka, Bohuslav. *Environmentální etika.* Brno; Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4594-1

Binka, Bohuslav. Posvátné vědy; znovuobjevení meta-konceptu pravdy u jedné vědy konce 20. století. *Sociální studia*, Brno; Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, roč. 5, 3-4, od s. 155-176, 22 s. ISSN 1214-813X. 2008.

Carnap, Rudolf. Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. *Filosofický časopis*, 1991, roč. 39, č. 4, s. 623-642. ISSN 0015-1831.

Hempel, Carl, G. *Philosophy of Natural Science.* Upper Saddle River; Prentice Hall, 1966. ISBN 0-13-663823-6.

Hollinger, Robert.; Rudge, David W.; Klemke, David. D. (ed.) *Introductory Readings in the Philosophy of Science.* 1. vyd. New York; Prometheus Books. ISBN 1-57392-240-4.

Klaus, Václav. *Modrá nikoliv zelená planeta – Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?* Praha; Dokořán, 2007. ISBN ISBN 978-80-7363-152-9.

Lakatos, Imre., Musgrave, Alan (ed.) *Criticism and the Growth of Knowledge.* New York : Cambridge University Press, 1970.

Laudan, Larry. *Progress and Its Problems: Towards a Theory of Scientific Growth.* 1. vyd. London; Berkeley; University of California Press, 1978. ISBN 0-520-03721-9.

Laudan, Larry. *Science and Values – The Aims of Science and their Role in Scientific Debate.* Berkeley; University of California Press, 1984. ISBN 0-520-05743-0.

Popper, Karl, R. (AUT.), Shearmur, Jeremy, Turner, Piers, Norris (EDS.) *After the Open Society – Selected Social and Political Writings.* London: Routledge, 2008, s. 85-108. ISBN 10: 0-415-30908-5.

Popper, Karl. R. *Conjencuters and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge.* 8. vyd. London : Routledge, 2002. ISBN 0-415-28593-3.

Popper, Karl. R. *Hľadanie lepšieho sveta: prednášky a state.* Bratislava; Archa, 1995. ISBN 80-7115-113-0.

Popper, Karl, R. *Logika vědeckého bádání.* 1. vyd. Praha; Oikoymenh, 1997. ISBN 80-86005-45-3.

Popper, Karl. R. *Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna proroctví: Hegel, Marx a co následovalo.* Vyd. 1. Praha; Oikoymenh, 1994. ISBN 978-80-7298-261-5.

Simon, Julian, L. *Největší bohatství.* Brno; CDK, 2006. ISBN 80-7325-082-9.

Zrzavý, Jan. *Doslov aneb – O králících a lidech.* In Dawkins, Richard. Sobecký gen. 1. vyd. Praha; Mladá fronta, 2003, s. 314-318. ISBN 80-204-0730-8.

Zrzavý, Jan. *Proč se lidé zabíjejí: Homicida a genocida.* 1. vyd. Praha: Triton, 2004. ISBN 80-7254-518-3.

Zrzavý, Jan. Homicida a genocida: Pokus o vysvětlení 2: Historie a sociobiologie. *Vesmír*, 2002, roč. 81, č. 5, s. 269. ISSN 1214-4029.